

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.51>

БАБІЙ С.А.

СУЧАСНІ НАРАТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

MODERN NARRATIVES OF THE RESEARCH OF THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION OF THE RULE OF LAW IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Стаття присвячена філософсько-правовому дискурсу в межах сучасних наративів дослідження процесу демократизації правової держави в умовах глобалізації. Унаслідок проведеного дослідження обґрунтовується, що серед наукових досліджень впливу глобалізаційних процесів на демократизацію правової держави особливу актуальність набувають ті з них, в яких аналізуються умови широкого застосування принципів демократії у сучасне державотворення і правотворення. Також з'ясовано, що питанням філософсько-правового виміру цих важливих під сучасну пору процесів приділяється недостатня увага, відсутні наукові праці з проблем критичного осмислення феномену глобалізації у формуванні світоглядних орієнтирів сучасного громадянського суспільства, демократичної і правової держави. Більшість науковців, що працюють в царині суспільних наук, не зважаючи на напрями їх наукових досліджень, визнають, що сучасна доба людства є принципово новим етапом його історичного розвитку. Особливістю цього етапу є його нова ідеологічна спрямованість, що намагається за допомогою економічної політики передовсім розвинутих країн, здійснити не лише економічну експансію, але й перетворити її на повну ідеологічну залежність інших держав, нівелювавши особливості устрою окремої держави. Більше того, «глобальність» подій у сьогоднішньому суспільстві кардинально відрізняється від усіх попередніх стадій розвитку саме міжнародного суспільства. Тут не стільки чітко простежується нівелюючий вплив однієї держави на інших. Процес поступово охоплює усіх, усі держави і народи трансформуються у підлеглих. В таких швидкозмінних умовах глобалізованого світу, формування ефективного правового простору і правопорядку є надзвичайно складною теоретичною і практичною задачею. Оскільки об'єктивну основу глобалізації становить зміна суспільного світопорядку, то й більшою мірою характер даного процесу стоїть розвиток на сучасному етапі суспільних відносин між державами, що визначається співвідношенням матеріальних інтересів.

Ключові слова: демократія, правова держава, глобалізація, громадянське суспільство, права та свободи, громадянин, людина, правові відносини.

The article is devoted to the philosophical and legal discourse within the modern narratives of the study of the process of democratization of the legal state in the conditions of globalization. As a result of the conducted research, it is substantiated that among the

scientific studies of the impact of globalization processes on the democratization of the rule of law, those that analyze the conditions for the wide application of the principles of democracy in modern state-building and law-making are particularly relevant. It has also been found that insufficient attention is paid to the issues of the philosophical and legal dimension of these important processes in modern times, there are no scientific works on the problems of critical understanding of the phenomenon of globalization in the formation of worldview guidelines of modern civil society, a democratic and legal state. The majority of scientists working in the field of social sciences, regardless of the directions of their scientific research, recognize that the modern era of humanity is a fundamentally new stage of its historical development. The peculiarity of this stage is its new ideological orientation, which tries with the help of the economic policy of primarily developed countries to carry out not only economic expansion, but also to turn it into a complete ideological dependence of other states, levelling the peculiarities of the organization of an individual state. Moreover, the "globality" of events in today's society is fundamentally different from all previous stages of the development of international society itself. The levelling influence of one state on others is not so clearly traced here. The process gradually covers everyone, all states and peoples are transformed into subordinates. In such rapidly changing conditions of the globalized world, the formation of an effective legal space and legal order is an extremely difficult theoretical and practical task. Since the objective basis of globalization is a change in the social world order, the nature of this process to a greater extent relates to the development of social relations between states at the current stage, which is determined by the ratio of material interests.

Key words: *democracy, rule of law, globalization, civil society, rights and freedoms, citizen, person, legal relations.*

Вступ. Усі політичні, економічні, соціальні і культурні права людини мають знайти своє відбиття у відповідних інститутах громадянського суспільства таких, як власність, свобода людини, екологічна безпека, сім'я, освіта, наука і культура, громадські об'єднання, свобода інформації та ін. Ці інститути повинні стати надійним практично-правовим фундаментом прав і свобод людини. Тому під демократичною і правовою державою слід розуміти таку державу, в якій реалізовані найважливіші принципи високо розвинутого правового соціуму, такі як принцип демократії і принцип верховенства права, тобто всі суб'єкти визначаються рівними перед законом, вони підкоряються праву не з примусу (в тому числі і державного), а через власні переконання; наявна в такій державі, побудованій на вище наведених засадах, правова реальність дозволяє виділити у такій державі інституційну та не інституційну складові, де інституційною складовою є сформоване громадянське суспільство і правова держава, а не інституційною – переважання в суспільстві осіб-громадян зі сформованою правосвідомістю, котрі є реальними суб'єктами правовідносин в такій державі.

Постановка завдання. Мета статті полягає у філософсько-правовому дискурсі в межах сучасних наративів дослідження процесу демократизації правової держави в умовах глобалізації.

Результати дослідження. Вплив глобалізації на окремі національні держави та її національне законодавство і право спостерігається у загальному відношенні: «інтерес» – «політика» – «право». В цій площинній лінії знаходить своє вираження переважно юридично-технічний вимір тенденцій уніфікації та універсалізації національного і міжнародного законодавства. Своєю чергою, відповідні політичні та соціальні засади відносин держави та її громадян у глобалізованому світі відображають динамічні тенденції, пов'язані з надзвичайно мінливим характером політичних інтересів. Часто політиків намагаються використати право як один із методів політтехнологій на міжнародній арені, псевдо застосування права здійснюється з метою боротьби з політичними супротивниками на користь досягнення власних амбітних політичних цілей, що негативно впливає на розвиток міжнародних відносин між країнами і впливає на розвиток нестабільності у світі. У глобалізованому світі, як доводиться спостерігати, неспокійні події в одній країні швидко розповсюджуються на суміжні регіони, спричиняючи не позитивний рух вперед, а хаос і безладдя всередині країни, що стала епіцентром впливу найсильніших у регіоні чи за світовими масштабами країн чи окремих політично-економічних інтересів. З одного боку, велика інформаційна прозорість світу, імперативи децентралізації та ринкової конкурентоздатності прискорюють поширення демократичних цінностей та інститутів, а, число формально демократичних держав на планеті зростає. З іншого боку, виявляється, що демократія та ринковий

лібералізм, взяті самі по собі, не створюють надійних та стійких до викликів глобалізації держав. Виникає нова проблема – забезпечення демократії, організаційно оформленої в рамках окремих держав, при створенні глобального управління. Беручи до уваги тісний зв'язок між внутрішнім суверенітетом та демократизацією, глобалізація, скорочуючи цей суверенітет, може сприяти послабленню легітимації демократичних інститутів в рамках окремої держави. Крім того, це відбувається й тому, що право є однією з нормативних систем неперсоніфікованих, формально-визначених, загальнообов'язкових та таких, що встановлені та охороняються законом, правил поведінки, які виражають волю суспільних (або політичних) сил, що прийняті з метою регулювання певних суспільних відносин, дій і поведінки, функціонування об'єднань і державних органів. При цьому, об'єктивно, право обумовлене природою людини та суспільства і, як філософська категорія, виражає свободу людини як особистості. Тому, в цьому випадку, доцільно говорити про те, що засади власне філософсько-правового осмислення глобалізаційних процесів полягають у визначенні співвідношення суб'єкта та об'єкта у цих процесах з урахуванням тих правових явищ, що відбуваються у сучасному суспільстві, тобто з певною правовою реальністю. Урешті рещт, це безпосередньо відображає теоретико-пізнавальний вимір філософії права.

Загалом, аналізу процесів демократизації правової держави в умовах глобалізації присвячено чимало наукових робіт вітчизняних вчених – філософів, правознавців, політологів. Залежно від напрямку здійснення дослідження наукової розвідки пріоритетність надається різним поняттям та категоріям. Помітно, що переважна частина такого роду праць розкриває природу демократизації правової держави через призму аналізу сутнісних характеристик глобалізації, інші ж роблять акцент на питаннях право- та державотворення, тощо.

Для прикладу, важливою умовою процесу демократизації правової держави, на думку Л. С. Леонової, є питання реалізації універсального статусу прав людини, закріплення прав і свобод людини та їх захисту на міжнародному рівні [1, с. 306]. Такий підхід актуалізує значення тих процесів, котрі проходять у світі та фіксують їх глобальний характер. Зрештою, сутнісні характеристики глобалізації як філософського, політичного та правового феномену у дослідженні Л. С. Леонової тлумачаться як такі, що дозволяють сформулювати цілісну картину реалізації прав людини на міжнародному рівні. Також, у цьому контексті, доцільно зважити на монографічне на монографічне дослідження Р. В. Войтовича, у якому проаналізовано основні теоретико-методологічні аспекти впливу глобалізації на систему державного управління, відповідно до чого розкрито сутність, основні передумови та фактори виникнення глобалізації, досліджено особливості розвитку суспільства та держави в умовах глобалізації, наведено обернені форми глобалізації, ідентифіковано основні глобалізаційні виклики суспільного розвитку, охарактеризовано основні форми, засоби й механізми глобальної інтеграції, розкрито особливості впливу глобалізації на систему державного управління перехідних суспільств, запропоновано механізми оптимізації системи державного управління в умовах глобалізації. Зокрема цей дослідник стверджує, що «В умовах глобалізації кардинально ускладнюється структура світового розвитку, трансформуються цінності та норми життєдіяльності людей, видозмінюється система взаємодії між ними (глобальні відносини), утверджується нова модель відносин між суспільствами, встановлюються нові пріоритети у розв'язанні глобальних системних проблем, а в результаті цього формується така форма соціальної організації, як глобальне суспільство» [2, с. 105]. Такі тези дають можливість визначити основні пріоритети та напрями у процесі вивчення шляхів демократизації правової держави в умовах глобалізації.

Універсалізацію правої сфери як один із важливих аспектів світової глобалізації розглядає Х. М. Маркович у своїй науковій роботі, в якій зроблена спроба розкрити вплив глобалізації на вітчизняну правову систему, зокрема на правотворчу діяльність, правову культуру, правосвідомість. Особливу увагу зосереджено на ідеології прав і свобод людини, гарантіях їхнього дотримання та реалізації, проголошених на державному та глобальному рівнях. Обґрунтовано ідею про те, що права людини є основним критерієм демократичності держави. З'ясовано, що демократизація суспільного життя є важливим наслідком глобалізаційних процесів, який впливає на формування уявлень про права та свободи людини [3, с. 252]. Відповідно, для дослідження впливу глобалізації на демократизацію правової держави важливе значення мають ті положення розглядуваної нами роботи, в яких концентровано визначаються сутнісні характеристики глобалізації.

У контексті визначення характеристик впливу глобалізації на демократизацію сучасної правової держави варто звернути увагу на монографічне дослідження «Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем», підготовлене харківськими вченими – філософами та правознавцями, в якому досліджується феномен глобалізації права, що авторами

пов'язується саме із такого виду науковою тематикою, та здійснюється його філософсько-правовий аналіз. Як стверджують автори: «Філософська рефлексія феномену глобалізованого права дозволяє виділити декілька його сутнісних змістовних елементів. Такими елементами є всезагальність, уніфікованість, наднаціональний, наддержавний характер, пріоритет над інтересами влади (верховенство), загальнолюдська цінність і значимість, моральна і природна обґрунтованість» [4, с. 318]. Правовий вимір феномену глобалізації, що впливає на процеси сучасного державотворення, аналізується у монографії А. Ю. Бадиди, в якій права людини розглядаються як елемент чинного права та єдиної системи, у якій соціальні права тісно пов'язані з громадянськими і політичними, незважаючи на специфіку свого здійснення та захисту [5, с. 171]. З іншого боку, простежується доволі цікава авторська аргументація, в рамках якої здійснюється спроба поєднати аксіологічні та технологічні аспекти впливу процесів глобалізації на сучасне державотворення на прикладі розвитку соціальної держави як різновиду правової. Ця теза розкривається вже у вступній частині монографії у твердженні про те, що «глобалізація як об'єднання світу на основі спільних цінностей і передових технологій є одним із основних чинників, які впливають на зміну розуміння сутності соціальної держави» [5, с. 4]. Так чи інакше, але ця позиція може бути використана у філософсько-правовому дослідженні проблем демократизації правової держави в умовах глобалізації, хоча і видається доволі сумнівною, оскільки поєднує різні за суттю та змістом підходи до аналізу соціальних явищ.

Проблематика трансформаційних тенденцій у визначенні впливу глобалізації на правову систему аналізується також у працях А. М. Бірюкової. Теза про те, що «трансформація національної правової системи держави є складовою частиною явища, яке в науці прийнято позначати поняттям «правова глобалізація», змістовно виражаючи її мікрорівень. Водночас макрорівень передбачає формування загальносвітової системи правових норм як необхідної умови та організаційної основи міждержавної взаємодії у різних сферах соціального буття» фіксує одну із засад формування основ здійснення демократизації правової держави [6, с. 198]. Трансформаційні наративи, що містяться у цій роботі, виявляють її актуальність для дослідження процесів демократизації правової держави в умовах глобалізації з огляду на те, що своєю змістовною частиною стосуються проблем сучасного державотворення у тісній його детермінації з процесами універсалізації, що проявляється з особливою силою в умовах глобалізації.

Питання глобалізації як процесу, який трансформує всі економічні, політичні, соціальні та культурні реалії аналізує стаття Т. В. Каменчук «Глобалізація як механізм єдності розуміння прав людини». Дослідження охоплює питання реальних переваг та недоліків глобалізації у контексті її впливу на поняття прав людини. Йдеться про побудову таких систем, які би позитивно впливали на суспільно-політичні питання та уніфікацію прав людини зокрема [7, с. 237]. Дослідниця стверджує, що «прослідковується нерозривна залежність людської гідності та ідеї уніфікації прав людини, оскільки гідність людини – це усвідомлення та прийняття самим собою того, що ти рівний (гідний) усім іншим, що ти відчуваєш самоцінність. Поширення ідеї людської гідності означає уніфікацію прав людини, які є похідними від розуміння самоцінності кожного і не можуть існувати окремо [7, с. 239–240]. Щобільше, в одній із статей В. А. Вільчинського досліджується демократизація правової держави в Україні за умов глобалізаційних викликів. Використовуючи при дослідженні означеної проблеми філософсько-правовий інструментарій простежено та з'ясовано, що глобалізаційні виклики та тенденції розвитку людства можуть бути різні за змістом, характером, чинниками безпосереднього чи опосередкованого впливу і формами прояву, але всі вони тією чи іншою мірою торкаються сфер діяльності людини, що загалом регулюється правом [8, с. 46]. Зрештою, доцільно констатувати, що все ж таки, серед наукових досліджень впливу глобалізаційних процесів на демократизацію правової держави особливу актуальність набувають ті з них, в яких аналізуються умови широкого застосування принципів демократії у сучасне державотворення.

У цьому контексті необхідно відзначити дисертаційне дослідження Т. П. Попович, яка аналізує правові засоби здійснення демократії на прикладі держав Центральної Європи. «Демократія як феномен змінюється у сучасному глобальному світі, проявляючи нові механізми, у зв'язку з чим правові засоби її здійснення потребують удосконалення. Глобалізація впливає на демократію, роблячи її більш динамічною, з одного боку, а з іншого, імплементуючи в її механізми новітні технології», – зазначає дослідниця [9, с. 1]. У своїй дисертаційній роботі дисертантка удосконалює знання про вплив глобалізації на характер і сутність демократії, що здійснюється на рівні національної держави; робить висновок про лінії впливу глобалізації на розуміння демократії та механізми її здійснення, зокрема, щодо розширення консенсуальних механізмів прийняття

рішень, залучення міжнародних та наднаціональних (європейських) засобів здійснення демократії [9, с. 4]. Для авторки, фактично, в сучасних умовах визначальною сутністю світу виступає процес глобалізації, котрий істотно впливає на поширення і зміст демократії. Розширення комунікаційних можливостей, а пізніше Інтернет-мережі, істотно трансформувало організаційні можливості сучасної демократії [9, с. 8].

Утім, серед наукових досліджень процесів демократизації правової держави в умовах глобалізації значний доробок належить одному з провідних сучасних вітчизняних правознавців О. Петришину. В одній із своїх статей «він зокрема висловлює думку про те, що «з точки зору юридичного підходу важливим є й акцент на тому, що демократичні засади організації та функціонування держави передбачають беззаперечне дотримання органами влади, їх посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями вимог чинного законодавства. У цьому сенсі не втрачає своєї значущості положення про те, що демократія в сучасній державі не може існувати без неухильного дотримання вимог законодавства, а режим законності, що спирається на повагу до прав людини, є важливою передумовою та необхідною складовою реальної демократії» [10, с. 35].

Урешті рещт, приведені вище аналіз переконливо свідчить про актуальність дослідження філософсько-правової структури демократизації правової держави в умовах глобалізації, адже питанням філософсько-правового виміру цих важливих під сучасну пору процесів приділяється недостатня увага, відсутні наукові праці з проблем критичного осмислення феномену глобалізації у формуванні світоглядних орієнтирів сучасного суспільства.

Висновки. Підсумовуючи, доцільно відзначити, що оскільки об'єктивну основу глобалізації становить зміна суспільного світопорядку, то й більшою мірою характер даного процесу стосується розвитку на сучасному етапі суспільних відносин між державами, що визначається співвідношенням матеріальних інтересів. Хоча, як правило, сьогодні такий вплив проєктується на правову основу побудови суспільного устрою. Це проявляється у трансформації і модернізації державно-правових інститутів, соціально-правових норм та відносин на міжнародному, макро-регіональному і внутрішньо-національному рівнях, що сприяє стимуляції, прискоренню та оновленню процесу правової універсалізації.

Список використаних джерел:

1. Леонова Л. С. Глобалізація прав людини. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2002. Т. 20. Ч. 2. С. 306–308.
2. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз): монографія. Київ: НАДУ, 2007. 680 с.
3. Маркович Х. М. Правова ідеологія держави в умовах глобалізаційних перетворень. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 252–257. <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.37>
4. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем: монографія; О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко [та ін.]; за ред. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2017. 416 с.
5. Бадида А. Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації: монографія. Ужгород: РІК-У, 2019. 200 с.
6. Бірюкова А. Трансформація національної правової системи в умовах глобалізації. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 5. С. 198–202.
7. Каменчук Т. В. Глобалізація як механізм єдності розуміння прав людини. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 237–243.
8. Вільчинський В. А. Філософсько-правове дослідження демократизації правової держави в Україні за умов глобалізаційних викликів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 12. Т. 1. С. 46–49.
9. Попович Т. П. Правові засоби здійснення демократії у державах Центральної Європи: теоретичні та практичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 19 с.
10. Петришин О. Демократичні основи правової, соціальної державності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 32–41.